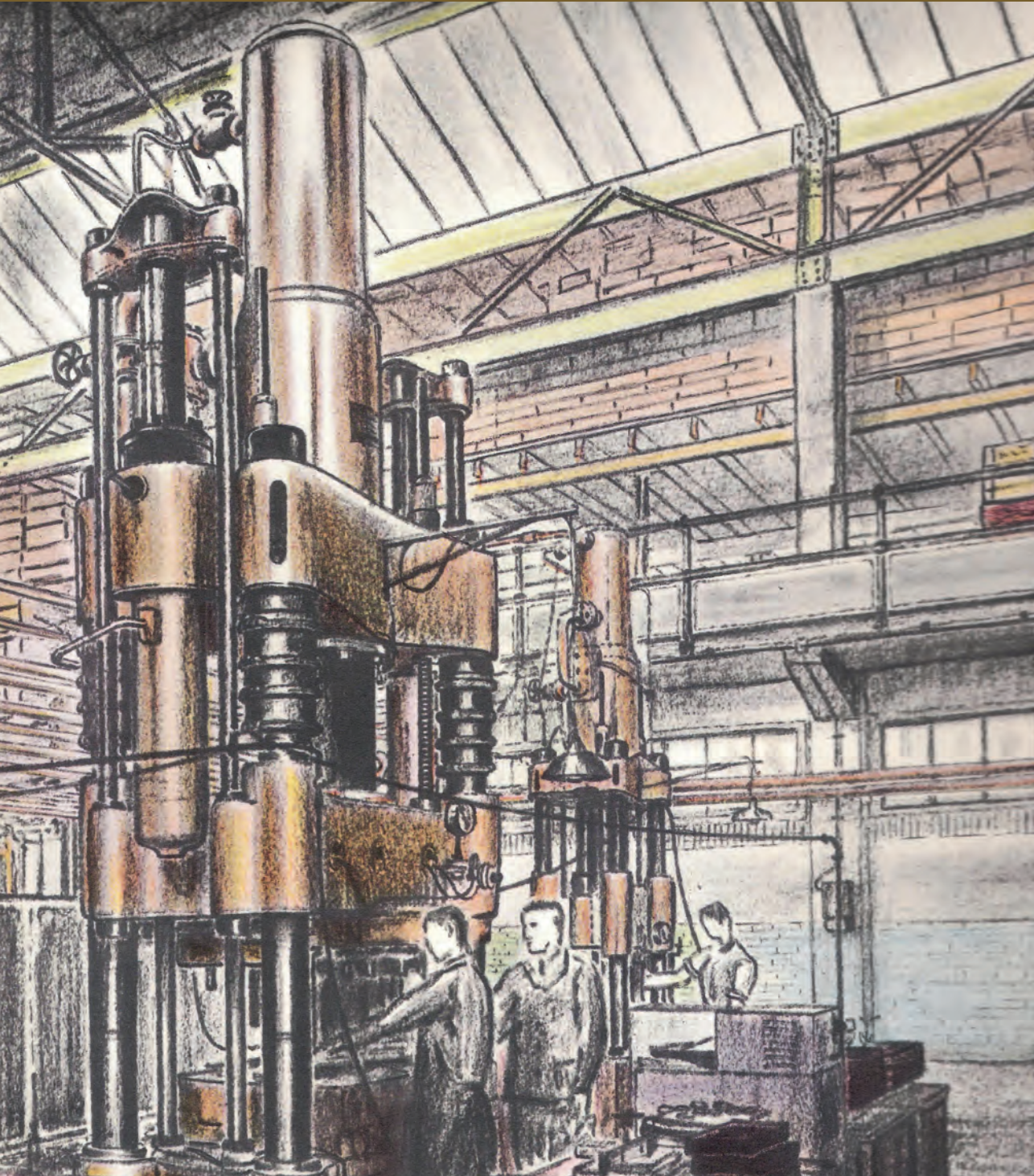

't Inschrien

2015 / 2

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is een kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling
Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie
Robert Kemper Alferink (hoofdredacteur),
Willy Ahlers, Geert Bekkering, Hilda Ferwerda,
Jan Hinke en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:
Willy Ahlers, Jan Braakman, Hilda Ferwerda
Hans de Gruil, Robert Kemper Alferink,
Christine Sinninghe Damsté - Hopperus Buma
Freddy Walhof.

Redactieadres
Wiegersstraat 24
7448 AK Haarle
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur
Bernard Westrek, voorzitter
Janny Willemsen, secretaris
Roy Dams, penningmeester
Jan van Alsté, lid
Jan Morsink, lid
Theo van Stapele, lid

Secretariaat
secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Telefoon: 074- 2914014
Rabobank rek.nr. 12 95 76 379

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl
Soos: iedere maandag 10.00 - 14.00 uur

Het abonnement is bij het lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost 27.50 euro per lid, met partner 33.50 euro, jeugdleden tot 21 jaar 10 euro. Losse nummers zijn voor 5 euro verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 15 juli 2015 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Frans Agterbosch erelid OKT Willy Ahlers & Hilda Ferwerda	3
Overijsselsch Regt en Geschiedenis Robert Kemper Alferink	4
De wereld van de centsprent (deel 1) Christine Sinninghe Damsté - Hopperus Buma	5
Een Mariabeeldje van pijpjaarde Jan Braakman	11
Schenking schilderij Gerard Krol Uit de collectie Willy Ahlers	14
De Eerste Wereldoorlog in Hengelo Freddy Walhof	16
Floris Hazemeijer, een echte pionier Willy Ahlers	21
Maand van de Wederopbouw in Hengelo. Kunst en ambacht in de kijker Hans de Gruil	25

Foto omslag: Hazemeijer Hajalietafdeling. Hajaliet: na het aflopen van het octrooi op bakeliet gingen veel bedrijven het product zelf gebruiken. De naam bakeliet bleef beschermd en dus kwamen er andere namen. Bij Hazemeyer werd het Hajaliet. De Ha van Hazemeyer en de ja van Jansma van der Ploeg, de beide directeuren van Hazemeyer.

Frans Agterbosch erelid OKT

Willy Ahlers & Hilda Ferwerda

.....

Tot één van de meest actieve leden van onze vereniging behoort de heer Frans Agterbosch, wonende Hengelo. Als genealoog en onderzoeker is hij vanaf het begin van zijn lidmaatschap – toen de Vereniging Oudheidkamer Twente nog deel uitmaakte van het Van DeirseInstituut- zeer nauw betrokken bij de mediatheek en dan met name bij het ontsluiten en digitaliseren van het z.g. “Oud Archief”.

Bij de oprichting van TwentseWelle hebben de leden van de Vereniging Oudheidkamer Twente besloten zich te verzelfstandigen. Aan deze operatie heeft Frans volop meegewerkt. De gehele collectie van de Oudheidkamer, bestaand uit realia, schilderijen, aquarellen, tekeningen, mediatheek, landkaarten en prenten, alsmede natuurhistorische voorwerpen als textiel - is na inventarisatie in bruikleen gegeven aan dit nieuwe museum.

Na de verzelfstandiging van de vereniging heeft Frans zich sterk gemaakt voor opstarten van allerlei activiteiten door zitting te nemen in de activiteitencommissie en in de redactie van het opnieuw uitgebrachte kwartaalblad 't Inschrien.

In 2009 is in overleg met de TwentseWelle een Raad van Advies gevormd, die gezamenlijk toezicht houden op het beheer en het behoud van de collectie. De leden zijn op grond van ieder hun eigen deskundigheid door het bestuur gevraagd hierin zitting te nemen. Ook Frans voor het beheer en onderhoud van de mediatheek met als speciale taak het verder ontsluiten van het “Oud Archief”.

Mede op initiatief van de Frans is midden 2009 de Soos op maandag opgestart; hij is steeds aanwezig om hulp te bieden en vragen te beantwoorden. Verder heeft Frans de taak van webmaster op zich genomen. Hij verzorgt het beheer en het actueel houden van onze site (www.oudheidkamertwente.nl) wat zeker geen makkelijke opgave is.

Uit bovenstaande blijkt, dat de Frans volkomen belangeloos meewerkt aan het reilen en zeilen van onze vereniging als vrijwilliger, maar zeker niet op een vrijblijvende manier! Daarom heeft het bestuur tijdens de jaarvergadering op 24 maart jl de vergadering voorgesteld Frans erelid van de vereniging te maken. De aanwezigen onderstreepten met applaus hun goedkeuring. Daarop kreeg Frans die zelf aanwezig was bloemen. Door een minder goede gezondheid treedt hij nu minder op de voorgrond. Maar meestal zie je hem op de maandagmorgen nog actief bezig.

Een interview met Frans volgt nog.

Willy Ahlers & Hilda Ferwerda

Overijsselsch Regt en Geschiedenis

Robert Kemper Alferink

.....

Geschiedschrijving over Overijssel is al sinds jaar en dag een lastige materie. Of liever gezegd: provinciegeschiedenis is een lastige materie. Want, is Overijssel een eenheid? Eén gebied waar een integrale geschiedschrijving over valt te schrijven? Feit is in ieder geval dat de drie gewesten, Twente, Salland en het Land van Vollenhove, al honderden jaren tot elkaar veroordeeld zijn. Het zwaartepunt van de geschiedschrijving, zeker bij oudere publicaties, ligt desondanks bij de stadsgeschiedenissen van Deventer, Zwolle en in mindere mate Kampen. Plattelandsgeschiedenis, of het nu die van Salland of Twente betreft, is enigszins een ondergeschoven kindje geweest.

Opvallend genoeg gaan juist in Twente bij de meeste geschiedvorsers de nekharen recht overeind staan als er over een integrale Overijsselse geschiedenis gesproken wordt. Veel Twentenaren zien liever één geschiedenis van Twente tot stand komen. In Salland heerst zo'n regionaal gevoel een stuk minder. Sallanders voelen zich Sallander maar zijn zich terdege bewust van hun bescheiden rol tussen het overdonderend 'geweld' uit het nabijgelegen Deventer en Zwolle. Juist de afwezigheid van historische steden van betekenis is misschien wel een van de oorzaken geweest voor het opkomende regionalisme in Twente eind negentiende eeuw. De oprichting van de Oudheidkamer Twente is daar het directe gevolg van geweest.

Was dat eigenlijk wel nodig in 1905, de oprichting van een Twentse oudheidkamer? Op provinciaal niveau was de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis immers al sinds 1858 actief. Ja! zeiden diverse Twentenaren, die ten dele zélf juist al actief waren binnen de VORG. Doelbewust werd er dus een extra instituut gecreëerd om de Twentse identiteit en het Twentse zelfbewustzijn extra kracht bij te zetten. Op Overijssels niveau blijft er daarom - en dat

lijkt haast zelf al een stuk geschiedenis te worden, constant met enige argwaan naar de rebellie uit Twente gekeken worden. Desondanks is binnen de VORG al sinds jaar en dag een meer of minder sterke Twentse aanwezigheid in het bestuur en kreeg het ledenbestand vanaf het begin van de twintigste eeuw een grote Twentse instroom vanuit de fabrikantenfamilies.

Voor mij is dit de laatste column die ik schrijf als hoofdredacteur van 't Inschrien. Samen met de redactie heb ik in de afgelopen vijf jaar geprobeerd het blad verder te professionaliseren, zowel qua inhoud als qua vormgeving. Dat heb ik met heel veel plezier gedaan. De ontstane contacten met auteurs en lezers heb ik als zeer waardevol ervaren. Het is nu echter tijd voor vernieuwing. Zelf ben ik benoemd tot secretaris van de al genoemde Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis. In die hoedanigheid hoop ik de Twentse en provinciale geschiedschrijving op een andere manier te mogen stimuleren en het historisch klimaat in Overijssel verder te bevorderen. De focus ligt daarbij ook op professionalisering van de vereniging en verjonging van het ledenbestand. Evenals de Oudheidkamer beschikt de VORG over een uitgebreide collectie (museum, bibliotheek, archief). Beide organisaties hebben de maatschappelijke plicht hier als een goed huisvader over te waken, zeker in een tijd waarin huisvesting en onderhoud hiervan soms een stuk minder vanzelfsprekend lijkt.

In 't Inschrien kunt u deze column van mij blijven verwachten: als geboren en getogen Sallander blijf ik er van genieten om de Twentse cultuurhistorie kritisch te beschouwen. De nieuwe hoofdredacteur wens ik veel succes met het realiseren van de doelstelling van 't Inschrien: 'het huidige Twente, of actuele ontwikkelingen binnen de maatschappij, spiegelen aan Twente in het verleden.'

Daar Jongens, Meisjes, hebt ge een Print, Waar op gij keur van Voglen vindt.

 <p>Dit 's de Arend, Kndren! die gij weet, Dat aller Voglen Koning heet.</p>	 <p>De schoone Zwaan kent gij gewis, Die 't sieraad van de vijvers is.</p>	 <p>Geeft acht op dezen Pelikaan, Hij heeft zijn bek met Visch belaan;</p>
 <p>Dit 's de Uil, die, schoon hij loodrig kijkt, Zoo don niet is als hij wel lijkt.</p>	 <p>Op Hoffede, en op Boerenwerf, Bewaaks de Gans zijne ..... wet</p>	 <p>De Raaf kan praten — maar verstant Geen enkel woord, van 't geen hij prant.</p>
 <p>Ja deeze is de Ojevaar; nu, 'k vraag Kent ge ook het wapen van den Haag?</p>	 <p>Dit is de Keijzer, wien de Visch, Schoon s' vrij kloek, slechts kloekpijs is:</p>	 <p>Het Eendjen zwemt met drift en spoed, Tot dat het kroos, zijn spijs, ontmoet;</p>
 <p>De Sperwer, roofziek van natuur, Loert mooglijk op zijn Duifjenbuur:</p>	 <p>'t Onnozel Duifjen, zit bedeesd, Als of het voor den Sperwer vreesd".</p>	 <p>De Haan en Hen, zoo wel bekeno, Besluten deers Vogeloren.</p>

Te Amsterdam, bij Boekdrukkerij van H. van MUNSTER en ZONN, op de Warmoesgragt, N. Z. N°. 7.

Afbeelding 2: Een ander voorbeeld is deze prent welke midden boven is voorzien van het nutszegel, een keurmerk van 't Nut. Daar Jongens, Meisjes hebt ge een print, Waar op gij keur van Voglen vindt. Ja deeze is de Ojevaar; Nu, 'k vraag: Kent ge ook het wapen van den Haag?

Wat zijn volks- of centsprenten?

Centsprenten zijn op goedkoop papier gedrukt en hebben meestal een afmeting van circa 30 bij 34 cm. De afbeeldingen zijn vaak slordig ingekleurd en in veel gevallen voorzien van beperkte of elkaar rijmende tekstregels, die ondergeschikt zijn aan het beeld. Ze waren zeer geliefd bij een breed publiek. Niet alleen bij kinderen en mensen die nauwelijks konden lezen en weinig geld te besteden hadden, maar ook bij de welgestelde burger. Zo kon men voor één of enkele centen in woord en beeld kennis nemen van belangrijke gebeurtenissen, zoals rampen, misdrijven en veldslagen, maar ook kon men genieten van grappen, grollen en spotternij. Of de fantasie werd geprikkeld door middel van allegorische onderwerpen als de liefdesboom of de levenstrap. Handelaren namen deze prenten af bij drukkers en verkochten ze o.a. op jaarmarkten en kermissen. Centsprenten werden ook wel oortjesprent genoemd, naar een oortje, een koperen muntje ter waarde van één en een kwart cent. De vroegste centsprenten waren religieus van aard. Er stonden vaak heiligen op afgebeeld. Vandaar dat ze ook wel Heyligen of Heyligens werden genoemd.

Houtsnede

De vroegste centsprenten werden vervaardigd door middel van de houtsnedetechniek, waarbij een afbeelding met speciale gutsen in een zachte houtsoort werd gesneden. Overal waar de afdruk

wit moest blijven, werd het hout weggesneden. Alleen de lijnen en vlakken van de afbeelding bleven staan. Vervolgens werd het oppervlak met inkt bewerkt en in spiegelbeeld op papier afgedrukt. In Europa is het gebruik van de houtsnede in de 14e eeuw tot ontwikkeling gekomen en bood als reproductietechniek vele mogelijkheden. Een hoogtepunt werd bereikt in de tijd van Albrecht Dürer (1472-1528). Een kunstenaar als Dürer gebruikte de houtsnede om hoogwaardige kunst te creëren. Met zijn kunstzinnige houtsnedes staat hij heel ver af van de goedkope volksprenten.

Uitgevers

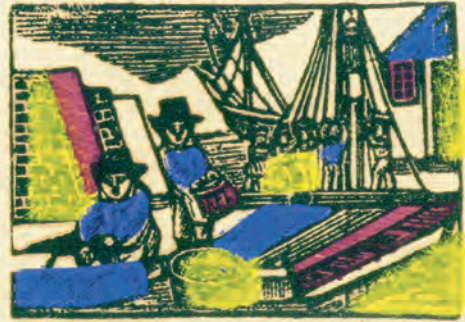
Veel bekende namen van uitgevers van centsprenten, onder wie Noman, Thompson, Schuitemaker, Glenisson & van Genechten, Noorduyn, Lutkie & Cranenburg, Wijnhoven, Noothoven, De Lange, Jolle, Funke, Hemeleers en Brepols, zijn vertegenwoordigd in de centsprentencollectie van de OKT. Uitgeverijen en drukkerijen waren in die tijd vaak nog in één hand en veelal familiebedrijven, die overgingen van vader op zoon, op een dochter, een weduwe of ander familielid. Ze vervaardigden houtsnedes in plaats van kopergravures om de kosten van de prent laag te houden. Veel houtblokken gingen soms wel honderdvijftig jaar mee en werden gebruikt tot ze totaal versleten waren. Zo zijn er prenten uit de 18e eeuw gedrukt met houtblokken van een eeuw eerder en zijn er in de

Afbeelding 3: Detail van centsprent met 3x4 gekaderde afbeeldingen van beroepen. 'Onverschijden werkzaamheden ziet gij hier in dezen prent, kunstig in het hout gesneden, aan de lieve jeugd bekend'. De erve Wijsmuller (wederverkoper), te Amsterdam No 46.

Klieft maar jongens, geeft niet op,
Kapt den boom maar op den kop.

Na 't hout behoeft ook kalk en steen,
Dit is der bouwing ook gemeen.

Toe maar jongens, zaagt maar aan,
Straks toch, gaat ge uw geld ontvaan.

Zie hoe alles raakt tot stand,
Hier wordt kalk uit steen gebrand.

Afbeelding 4: Ziet, kleinen, wat al raers u deze prent vertoont, Hoe in verschillend vak de handel wordt gedreven, Zoo wordt de noeste vlijt in iedren stiel bekroond. Zoo vindt de kleinste stand nog iets om van te leven. N.99. Glenisson en van Genechten, Turnhout

19e eeuw prenten gedrukt met blokken uit de 18e eeuw. Het inkleuren van de prenten moest ook goedkoop gebeuren. Er werden meestal drie of vier primaire kleuren gebruikt en opgebracht met een grove penseel, een veeg met de vinger of door middel van een sjabloon. Dit werk gebeurde meestal door vrouwen en kinderen. Dankzij de uitvinding van de lithografie konden centsprenten nog goedkoper en in grotere oplages worden gedrukt. Rond 1850 verschijnen er steeds meer Belgische en Duitse lithografisch vervaardigde centsprenten op de Nederlandse markt en neemt het aantal Nederlandse drukkers sterk af. Van de miljoenen centsprenten die in de loop der tijd zijn vervaardigd, zijn er relatief weinig bewaard gebleven. Dat is niet zo verwonderlijk, want dit soort prenten waren echt gebruiksgoed. Kinderen verknipten de prent omdat dit ook de bedoeling was, 'om uit te snijden' stond er dan vaak op de prent. Deze prenten stonden in dienst van het knip en plakwerk, maar ze werden ook gebruikt als wand-

versiering, als leermiddel of kaftpapier en zelfs als wc papier.

Het Nut van Het Algemeen

In 1784 werd in Nederland de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen opgericht. Deze Maatschappij, ook wel 'Het Nut' genoemd, is van invloed geweest op de ontwikkeling van de centsprent. De leden hielden zich bezig met kunsten en wetenschappen en hadden als doelstelling de verheffing van het gewone volk. Daartoe werden allerlei activiteiten ontplooid, in het bijzonder ter verbetering van het onderwijs op volksscholen. De centsprent kon uitstekend worden ingezet om dit doel te bereiken. Het Nut stimuleerde drukkers tot het uitgeven van leerzame prenten, waarmee zij de inhoudelijke en pedagogische kwaliteit van de centsprenten wilde verhogen. Door verspreiding van deze Nutsprenten via handelaren en scholen hoopte het Nut niet alleen kinderen, maar ook hun ouders en andere volwassenen tot lezen aan te

zetten en zo de burgerlijke normen en waarden te laten doordringen. Hoewel de naïeve, expressieve en ongekuiste centsprenten nog decennia lang werden uitgegeven, kwamen er nieuwe prenten op de markt met afbeeldingen en taalgebruik die geschikt waren voor kinderen. Ze werden regelmatig uitgereikt op school of catechisatie als beloning voor goed gedrag. De teksten werden informatiever, beleerend en moraliserend (zie afbeelding 1). Deze moralistische centsprent dateert uit circa 1830, is getekend door Alexander Cranendoncq en uitgegeven door P.J. Brepols in Turnhout. L. Lazare was de wederverkoper. Hij had in Den Haag een magazijn voor kantoorboekhandel be-

nodigdheden. De illustraties met kinderbezigheden bevatten vierregelige rijmende tekst met verwijzingen naar gedichtjes van de toen bekende dichter Hieronymus van Alphen. Op de prentjes staat Jantje bij de pruimenboom, wisselen verschillende kinderen het spelen af met leren en geven ze het goede voorbeeld. Een kind geeft een aalmoes aan een arme bedelaar en Kornelis biecht eerlijk op dat hij een ruit heeft gebroken (zie afbeelding 1).

Ambachten en beroepen.

Door middel van de afbeeldingen en informatie over verschillende beroepen, werden kinderen

Afbeelding 5: 'Leert uit Duimpjes aardig leven, 't geen wij u in prent hier geven, zijt ge ondeugend, hoewel klein, dat uw eind zal droevig zijn'.

vertrouwd gemaakt met de mogelijkheid later een deugdzaam beroep uit te oefenen. Met tweeregele rijmende onderschriften werd het werk van de draaiwerker, kleermaker, kuiper en bakker kort en bondig beschreven (zie afbeelding 3).

Op de prent van afbeelding 4, komen alle fases van de bouw van een huis aan bod. Hoewel de prent op het eerste gezicht wat grof is ingekleurd, is de eenvoudige en strakke stijl van de afzonderlijke houtsnedes kunstzinnig uitgevoerd.

Sprookjes, legenden en volksverhalen in beeld

In de 19e eeuw nam de belangstelling voor oude volksprookjes toe en dat is ook zichtbaar in de collectie centsprenten van de OKT. Niet alleen bewerkingen van sprookjes zoals Klein duimpje, Roodkapje, Assepoester, maar ook variaties op legenden en andere volksverhalen waaronder Maria het kind der tovergoden, Geneveva, Tijn Uilenspiegel, Wilhelm Tell, Reinaert de Vos,

Croquemitaine de kindervreter, de geschiedenis van Cartouche, de klucht van Kloris en Roosje, de historie van Jan Klaas en de belevenissen van Robinson Crusoe, zijn in de collectie vertegenwoordigd. De verhalen zijn in veel gevallen aangepast en dienen als opvoedkundig en aanschouwelijk leermiddel. Kinderen worden gewaarschuwd voor Croquemitaine, die altijd op zoek is naar leugenaars om hun tong af te snijden (zie afbeelding 6). Het zal slecht aflopen met ieder kind dat zich misdraagt. Een van de voorbeelden is te zien op een centsprent uitgegeven door Brepols & Dierckx Zoon te Turnhout (zie afbeelding 5).

Dit is niet het verhaal van Klein duimpje en de reus met de zevenmijlslaarzen, maar het bevat enkele elementen uit het Engelse verhaal van Tom Thumb, die net als 'In Duimpjes aardig leven' door een koe wordt opgegeten, maar er gelukkig weer uitkomt. Zo zijn er veel varianten op oude volksprookjes in centsprenten terug te vinden. Op deze Brepols uitgave komt het jongetje uit de kool en wordt niet groter dan een duim. Aanvankelijk lijkt het een lief ventje, maar helaas ontwikkelt hij zich tot een ondeugend kind. Hij plaagt zijn moeder, is lui, wil niet leren en niet werken en als hij bovendien ook nog gaat stelen, loopt het slecht met hem af. Hij valt in het water en verdrinkt (zie afbeelding 7).

Wordt vervolgd. In een volgend nummer van 't Inschrien leest u meer over de liefdesboom, de levenstrap en over centsprenten met historische onderwerpen.

Een Mariabeeldje van pijpjaarde

Jan Braakman

.....

In het Rijssens Museum bevindt zich een devotiebeeldje van pijpjaarde. Hoewel dergelijke beeldjes in de late middeleeuwen op grote schaal werden geproduceerd en vermoedelijk ook in Twente vrij gangbaar waren, is er van dit kwetsbare materiaal in het algemeen weinig meer over. Wat rest is niettemin onze belangstelling waard.

Het pijpjaarden devotiebeeldje, ten toon gesteld in de Achterkamer van het Rijssens Museum, werd in 1934 gevonden bij de afbraak van boerderij 'n Kraans. Deze boerderij stond op de fundamente van de voormalige havezate Bevervoorde, gelegen binnen de stadswal die ooit om Rijssen heen lag, in het kwartier dat begrensd werd door de Boomkamp, de Haarstraat en de Huttenwal. De burcht kwam via vererving halverwege de 14e eeuw in bezit van de familie Van Langen en speelde een belangrijke rol in het bestuur en verdediging van de stad, maar raakte geleidelijk en eind 17e eeuw definitief in onbruik [1].

Met een kleine negen centimeter hoogte is het beeldje klein van omvang. Het kan een eenvoudig huisaltaar hebben gesierd, door een bedevaartsganger als souvenir zijn meegenomen en hem op diens verdere reizen – een niet ongevaarlijke onderneming in de Middeleeuwen – hebben vergezeld ter afwering van gevaar en onheil. Het is goed mogelijk dat het via de belangrijke Hanzestad Deventer in Rijssen is terecht gekomen. Evenals andere Twentse stadjes uit die tijd vormde Rijssen een schakel in het handelsnetwerk met het Westfaalse achterland [2].

Het beeldje doet denken aan een marianum, het grote tweezijdige Mariabeeld dat in de late middeleeuwen in Duitsland en de Nederlanden zeer in zwang was [3]. Herkenbaar is de amandelvormige nimbus of stralenkrans (it. mandorla) aan de voorkant waardoor Maria en Kind worden omgeven. Volgens de katholieke uitleg is Maria 'de vrouw omkleed met de zon' (Openbaringen 12) en 'licht zij op aan de dageraad' (Hooglied 6). Deze symboliek wordt versterkt door de afbeelding op de achterkant. Een vergelijking met een soortgelijk, maar gaver bewaard gebleven beeldje uit Keulen (zie

afbeelding p. 13) leert dat het hier om een zon met een gezicht gaat.

De productie van pijpjaarden heiligenbeeldjes kende haar hoogtepunt in de 15e en vroege 16e eeuw [4]. Privé - devotie - voorheen voornamelijk beoefend door de religieuze elite - raakte in deze tijd ook populair bij de stedelijke burgerij. Beeldjes die op een toegankelijke wijze scènes uit het leven van Jezus en andere heiligen weergaven, vonden gretig aftrek. Het bidden won aan intensiteit als men dit in aanwezigheid van de afbeelding van de heilige deed waarmee men zich kon identificeren. In toenemende mate werden ook vrouwelijke heiligen afgebeeld (bijv. de H. Catharina en een St. Anna-te-drieën), omdat zij de emotionele kant van het geloof belichaamden [5]. Maria nam als Moeder Gods, uiteraard de meest vooraanstaande positie in. Zij werd als koningin van de hemel (zie het kroontje op haar hoofd) geacht in geloofszaken bij haar Zoon te kunnen bemiddelen.

In principe was pijpjaarde een goedkoop materiaal. De benaming pijpjaarde is van later datum, genoemd naar de 16e eeuwse rookpijpen, maar de op zich eenvoudige fabricagemethode was al bekend in de Romeinse tijd. De sculpturen werden vervaardigd door zog. 'beelddruckers' of 'hilligenbackers', zoals deze ambachtslieden in de bewaard gebleven gildeboeken werden genoemd. Als basis diende witbakkende klei. De 'backer' bracht de natte klei aan in de houten mal en drukte deze met textiel aan om alle plooien en details te vullen. Eenmaal gedroogd werd de vorm gebakken. De voor- en achterkant werden apart gemaakt en vervolgens aan elkaar gehecht. Deze grotere exemplaren waren volledig hol van binnen en kwetsbaar. Op de luxere exemplaren werd eventueel na het bakproces kleur (polychroom) aangebracht [6]. Het mid-

deleeuwse Rijssense beeldje is echter zeer eenvoudig uit één stuk gemaakt en deels massief, wat ook aan zijn behoud heeft bijgedragen. Een (in latere tijd aangebrachte?) uitsparing aan de onderkant maakt het mogelijk het recht op te zetten.

Dat pijpvaardens beeldjes een bijna spreekwoordelijk geringe waarde hadden, waaruit niettemin soms grote heiligheid sprak, blijkt uit diverse laatmiddeleeuwse mirakelverhalen. In het Noord-Brabantse Aarle-Rixtel stond bijvoorbeeld, zo wil de legende, ooit een beeldje op een kruispunt van een weg, waar het de reiziger moest behoeden voor een verkeerde afslag. Een van de omwonenden nam het mee en gooide het als speelgoed voor zijn kinderen in een hoek. Zijn huis werd daarop door rampspoed getroffen, waarop de man het beeldje terugbracht en een goed onderkomen verschafte. Ziedaar het begin van een bedevaarts-cultus die tot op de dag van vandaag voortduurt [7]. Ook het mirakel van Amersfoort heeft een soortgelijke strekking. In 1444 gooit daar een

meisje dat als novice wil intreden een klein pijpvaardens Mariabeeldje in de gracht omdat ze bang is dat de nonnen het te eenvoudig vinden als bruidsschat. Maria verschijnt in die winter in de dromen van een ander vroom meisje en maant haar tot driemaal toe het in veiligheid te brengen. Zij hakt het beeldje – dat wonderbaarlijker wijze niet met de onderstroom meedrijft – uiteindelijk uit het ijs. Eenmaal boven water verricht het, om de gedachte van de novice te lofstraffen, vele wonderen. Het begin van de omloop die nog elk jaar in deze stad ter ere van Maria wordt gehouden, was daarmee een feit.

Er is weinig over van dit ooit zeer gangbare, maar kwetsbare kleimateriaal. Het Stedelijk Museum Deventer heeft naast een aantal andere exemplaren een soortgelijk pijpvaardens heiligenbeeldje in zijn collectie als het Rijssens Museum. Het Stedelijk in Zwolle heeft een fraai, uitzonderlijk groot gepolychromeerd Mariabeeld in zijn bezit. Wellicht heeft een ander Twents museum nog een sculptuur in zijn collectie, maar dat was in het kader dit artikel niet meer na te

gaan. Afgezien van deze musea biedt het archeologische depot in Deventer tenslotte een overzicht van de gevonden (restanten van) pijparden heiligenbeeldjes in Overijssel. Wellicht geeft de bodem in de toekomst meer van haar geheimen prijs. Samen met andere op grote schaal geproduceerde devotionalia, zoals pelgrimsinsignes, rozenkransen en bidprentjes verschaffen deze beeldjes ons inzicht in de wijze waarop religie in de late middeleeuwen beleefd werd.

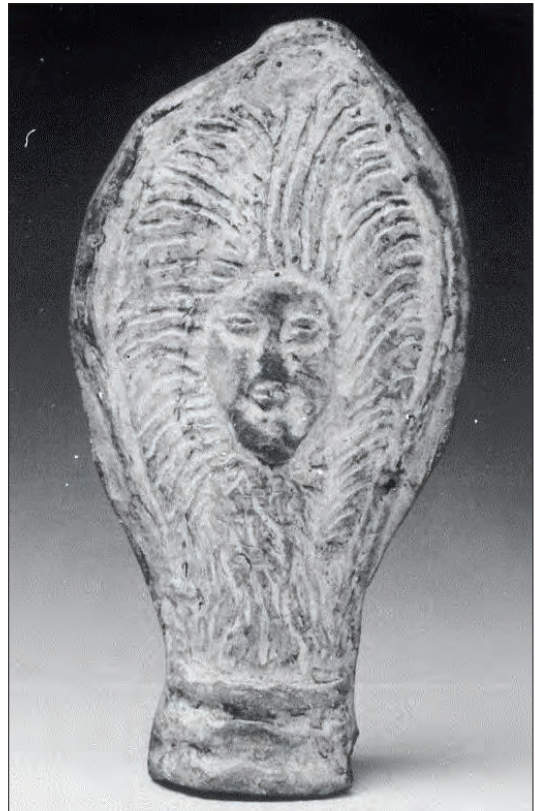
Met dank aan Michiel Bartels, voormalig stadsarcheoloog van Deventer en Marion Bouwens, conservator van het Rijssens Museum.

Noten

1. Zie over Bevervoorde: A.J. Gevers, A.J. Mensema, *De havezaten in Twente en hun bewoners* (Zwolle 1995) 518-522.
2. Vgl. Archeologische werkgroep Riessen, 'Rijssen, een strategisch en verscholen plaats', *Overijsselse Historische Bijdragen*, jrg 135 (2007) 135-140.
3. Het dubbelzijdige Mariabeeld werd in het midden van de kerk gehangen als pendant van

het triomfkruis (Het kruis met Christus dat onder triomfboog van het koor hangt, als symbool van diens overwinning op de dood. Zie o.m.: J. Kroesen en R. Steensma, *The interior of the medieval village Church* (Leuven 2004) 377-378.

4. M.L. Caron, 'Pijpaardenbeeldjes, individuele devotie en massacultuur' en P.M.L. Van Vlijmen, 'Pijpaarden plastiek, vervaardiging en verspreiding' in: *Vroomheid per dozijn. Catalogus tentoonstelling in Rijksmuseum Het Catharijneconvent* (Utrecht 1982) 12-16, 17-21.
5. Voor voorbeelden van pijparden sculpturen zie diverse digitaal te raadplegen databases: www.bildindex.de (zoekterm: pfeifenton) en www.catharijneconvent.nl.
6. Beschrijving van het bakprocedé ontleent aan: Ingmar Reesing, *Het mirakelbeeld Notre-Dame de Foy. De verspreiding van een laatmiddeleeuws Madonnatype* (Masterthesis 2007).
7. Zie voor een beschrijving van dit pijparden beeldje als cultusobject de database van het Meertensinstituut: www.meertens.knaw.nl.

Schenking schilderij Gerard Krol

Uit de collectie

Willy Ahlers

.....

De oudheidkamer heeft van mevrouw Irene ter Bals-Grooters (Enschede 1917 – Heerhugowaard 2014) een schilderij van Gerard Krol uit 1929 gekregen, voorstellende de Lasonderkerk in Enschede. Dit vlak voor haar overlijden en in goed overleg met haar kinderen.

De ouders van Irene ter Bals-Grooters, Albertus Hendrikus Grooters en Maria Catharina Kock woonden in Enschede. Eerst op de hoek van de Deurningerstraat/Kerkhofsteeg, waar Maria een winkel had, daarna op het Paasweiplein en in de minister Goeman Borgesiusstraat.

Albertus was ambtenaar bij de Gemeentelijke Arbeidsbeurs in Enschede. Naast zijn werk was hij geen onverdienstelijk amateurschilder en was bevriend met Gerard Krol. Samen trokken ze er regelmatig op uit om ook buiten te schilderen.

Toen Gerard Krol in 1912 op zoek was naar een atelier kwam hij terecht bij de vader van Albertus, Gerrit Jan Grooters. In het pand van hem aan de Zuiderhagen 72 werd door Gerard Krol een deel van de werkplaats gehuurd voor 8,67 gulden nu 3,43 euro per maand.

Gerard Krol is geboren in Rotterdam op 1 maart 1882 en overleden te Enschede op 12 april 1950. Hij woonde en werkte in Den Haag, Rotterdam en Enschede. Hij was een leerling van de Academie voor Beeldende kunst te Rotterdam en schilderde voornamelijk landschappen, heidegezichten, boerenhoeven, roggevelden, portretten, stillevens en figuren. Hij was ook bestuurslid van de Twentse Kunstkring.

De oudheidkamer bezit een aantal schilderijen van Gerard Krol o.a. sch082 het oude stadhuis van Enschede (1920), sch085 het raadhuis van Ootmarsum (1930) en sch086 het raadhuis van

Oldenzaal (1920). Het schilderij van de Lasonderkerk uit Enschede is dan ook een waardevolle aanvulling van onze collectie waarvoor onze grote dank richting schenkers.

Even een opmerking bij de afbeelding van de kerk, de foto is correct, op het schilderij staat echt niet de hele toren.

Schilderij van Gerard Krol, raadhuis te Oldenzaal (sch086) uit 1920.

Bij de grote stadsbrand in 1492 wordt het stadhuis zwaar beschadigd. Uit 1527 is bekend dat er onder het stadhuis een gevangenis was met muren van een meter dik. Wanneer de gemeente in 1830 geld leent wordt het stadhuis als onderpand gebruikt. Het nieuwe stadhuis van Oldenzaal is in 1965 in gebruik genomen.

Schilderij Lasonderkerk Enschede.

De Eerste Wereldoorlog in Hengelo

Freddy Walhof

De Eerste Wereldoorlog heet aan Nederland te zijn voorbijgegaan. Hoe hij desondanks haar impact kon hebben op het leven in ons land, toont ons het voorbeeld van Hengelo.

Soldaten van het 12e bataljon van de Landweer, die gelegerd waren in de MULO aan de Oldenzaalsestraat.

Mobilisatie in Hengelo

Op 31 juli 1914 kondigt de regering de algehele mobilisatie af. Tweehonderduizend man moet opkomen om de neutraliteit te verdedigen. Ook voor Hengelo betekende dit, dat vele mannen hun dienstplicht moesten verlengen of dat men weer opgeroepen werd. In Enschede en Lonneker moesten circa 2000 mannen weer onder de wapenen, zodat we voor Hengelo dus zeker ook over honderden mannen kunnen spreken. Pech hadden dus de dienstplichtigen, onder wie mijn opa Johan Walhof, van de lichterding 1914 die onder de wapenen moest blijven. Hij behoorde volgens zijn veldzakboekje tot de 2e comp., 1e bat., 22e Regiment Infanterie en was gedurende de hele oorlog gemobiliseerd. De mobilisatie betekende overigens niet, dat men niet meer naar huis kon. Ook getrouwde mannen en familievaarders moesten weer onder de

wapenen. Gezinnen werden uit elkaar gerukt en de thuisblijvers moesten bij de gemeente aankloppen om financiële steun. Moeilijk was het vooral voor boeren en middenstanders, die de helpende hand van echtgenoot, vader of zoon moesten missen. Gerrit Blekkenhorst wordt node gemist in zijn kruidenierszaak en volgens de burgemeester ligt ook de bakkerij stil, zodat het verzoek tot groot verlof zeker zou moeten worden ingewilligd. Ook de manufacturenzaak van Engelbert Smit aan de Langelermatweg is getroffen door de oproep van zoon Herman. Vader en schoondochter runnen de winkel met een knecht, maar Herman is een goede coupeur en vooral het najaar laat een enorme stijging in het aantal te maken kledingstukken zien. Burgemeester Tonckens van Hengelo gaat in deze redenering mee, maar voegt er aan het eind van zijn verzoek aan toe, dat er in het klee-

makersvak malaise heerst en dat een vervanger voor Herman in de zaak wel gemakkelijk te vinden zal zijn. Ook voor arbeiders doemen er problemen op. Vanuit Roosendaal schrijft Jan Zengerink (geb. 1886, lichting 1906) aan de Minister van Oorlog, dat zijn vrouw M.J. Zengerink-Veldhuis, wonende aan de Parallelweg 9, en hun kind niet van de f0,30 per dag rond kunnen komen. Hij vraagt hem dit bedrag "te willen verhogen om zodoende zijn gezin voor gebrek te bewaren".

Economische gevolgen

Op 27 augustus 1914 schrijft burgemeester Tonckens over de toestand van de bedrijven in zijn gemeente. De metaalindustrie heeft geen problemen, maar in de textiel is de nood groot en heerst er meer of minder werkloosheid. Bij de NKS (Nederlandsche Katoenspinnerij) werkt het voltallige personeel 70% van de tijd. Het bedrijf kan dit slechts enkele weken volhouden, omdat dan ook de katoen op is. Er is weliswaar een voorraad, alleen ligt die nog in Bremen en er is

een uitvoerverbod in Duitsland van kracht. Natuurlijk verandert er ook het nodige voor de bevolking. Het gemeentebestuur besluit al snel, dat de septemberkermis geen doorgang kan vinden. De markten daarentegen wel. In september wordt de verordening van kracht, dat o.a. kolen en tarwe binnen de Stelling van Amsterdam, een 135 km lange verdedigingskring rond Amsterdam, moeten blijven. Mede door aanvoerproblemen vanuit het buitenland wordt vooral het gebrek aan meel voelbaar. In oktober vergaderen de Hengelose bakkers in het café van W. Weyschede. Besloten wordt om geen witbrood (stoete) meer te leveren en dit brood te vervangen door een brood bestaande uit twee

delen gemalen tarwe en een deel bloem van meel.

Soldaten in Hengelo

In het gemeentearchief van Hengelo is tot nu toe niet veel over de opvang van de landweer in Hengelo te vinden. De landweer was een reserveleger van vrijwilligers en (ex)dienstplichtigen naast de reguliere krijgsmacht. Op 5 november komt in de raad een voorstel om een vergoeding te regelen voor de opvang van soldaten in de MULO aan de Oldenzaalsestraat. Men stelt voor om voor de zomermaanden f40,- per week en voor de tijd erna f70,- te vragen. De hogere kosten moeten dan o.a. de verwarmingskosten dekken. Sporadisch vindt men in kranten toch nog wel enkele korte artikeltjes over soldaten in Hengelo. In "Het Centrum", een katholieke krant uit Utrecht, wordt regelmatig onder de titel "Twentsche Brief" een artikel van een Enschedese auteur geplaatst, die het leven in Twente in de oorlogsjaren beschrijft. Op 21 november wordt gewag gemaakt van de aanwezigheid van de vele "blauw- en grijsmuggen" in Hengelo. In onze buurgemeenten patrouilleren ze vooral aan de grens, maar in Hengelo zijn ze duidelijk aanwezig in het stadsbeeld. De legering in het Beursgebouw en het station zijn hier natuurlijk debet aan. Ook ziet men ze regelmatig op wacht staan bij de belangrijke kruispunten in onze gemeente. Jammer genoeg is niet vermeld hoeveel soldaten er gelegerd zijn. Het aantal moet wel aanzienlijk zijn geweest, aangezien er zelfs een orkest op de been wordt gebracht. In oktober wordt door D.W. Stork een Centrale Commissie tot Ontwikkeling en Ontspanning van gemobiliseerde troepen gevormd. Zij zullen voor de organisatie van cursussen en voordrachtavonden zorgen en gelegenheden zoeken waar de landweermannen de avonduren gezellig kunnen doorbrengen. In oktober hebben zich al 220 landweermannen voor 425 lessen aangemeld. De cursussen bestonden uit landbouwonderwijs, tuinbouw, Nederlandse taal, boekhouden, rekenen en Duits.

Ook over de vrijwillige Landstorm is af en toe iets te lezen, maar waarschijnlijk loopt het in Hengelo niet zo'n storm. Deze was opgericht om vrijwilligers op te vangen en klaar te stomen

Steenbergh.
 IETS NIEUWS OP HET GEBIED VAN TROEPENLOGIES.
 DE OUDE TOESTAND. SOLDATEN IN HOTEL „DE BEURS“ TE HENGELO,
 OP STROO SLAPEND.

voor de reguliere krijgsmacht. Al op 20 augustus roept Tonckens mannen tussen de 17 en 40 jaar op om naar café “De Beurs” te komen om daar een wielrijdersafdeling “Hengelo” op te richten. Een veertigtal mannen komt opdagen, maar tot een afdeling komt het echter niet.

Wapenen, ledergoed en munitie, honden en PK's

Om aan meer wapens en munitie te komen moeten weerbaarheidsverenigingen, schutterijen en schietverenigingen hun wapens inleveren. In Hengelo gebeurt dit ook. De schietvereniging “Twenthe” levert een kist met vier geweren, bajonetten, pompstokken en monddeksels en een kist met ca. 1380 hulzen en ongeveer 1800 patronen in. De kisten worden door de gemeente naar het centrale magazijn in Hembrug gezonden.

In 1914 was het nog heel normaal om ook honden in het leger te hebben. Zij dienden, net als in het normale leven toen, als trekhonden. Op 14 oktober komt Jhr. Meijer, kapitein van het Regiment Jagers naar Hengelo om honden te keuren. Alle hondenbezitters met een “hond van het mannelijk geslacht met een schofthoogte van 70 cm” uit Hengelo en omstreken moeten hun hond tonen. De opperbevelhebber van de Land- en Zeemacht is niet helemaal zeker van zijn zaak, aangezien hij, behalve om een noodzakelijke veearts, ook om de nodige politiemacht verzoekt. In september komt de directeur van het remontewezen met een lijst van eigenaren en beheerders van één of meerdere paarden. Jaarlijks kocht het leger paarden ter vervanging van de aanwezige paarden voor o.a. de cavalerie.

Jammer genoeg ontbrak de lijst in het archief, zodat het aantal paarden onbekend is. Ook de autobezitters werden opgeroepen hun auto te laten keuren. De lijst is bewaard gebleven en daaruit blijkt dat het wagenpark in Hengelo in 1914 uit negentien personenauto's en vier vrachtauto's bestond. De vrachtauto's waren allemaal van de H.E.E.M.A.F en het betrof N.A.G.'s (Nutzkraftwagen van Büssing AG).

Belgische vluchtelingen

Vanuit België vluchtten in de eerste dagen na de Duitse inval tienduizenden mensen naar het neutrale Nederland. Na de val van Antwerpen in oktober 1914 liep dit aantal op tot één miljoen! Voor een land dat op dat moment 6,25 miljoen inwoners had, een enorme opgave. Al in een vroeg stadium van de oorlog toen de eerste Belgen naar Nederland vluchtten, worden er in ons land vluchtelingencomités opgericht. In Hengelo ontstaat op 8 oktober 1914 het “Comité tot 't Verleenen van Steun en Huisvesting aan Belgische en andere vluchtelingen”. In het notulenboek wordt gewag gemaakt van een voorloper van het comité: “Nadat reeds eenige weken de dames Heeringa en Roijaards en pastoor Meijer getracht hadden door middel van formulieren aan eenige uitgewekenen huisvesting te bezorgen.” Op 8 oktober slaat men de handen ineen en op de vergadering zijn, behalve de drie genoemden, de heer N.W. Maas, mevr. Steenhoek en de heer Verdonck, lid van het Nederlands comité aanwezig. Namens de gemeente nam de heer E. ter Marsch, die tevens lid was van het provinciaal comité, deel aan de vergadering. Een dag later neemt de heer Maas het voorzitterschap aan en wordt mej. Roijaards de secretaresse en penningmeesteres. Tevens komt mej. Fr. ter Horst de gelederen versterken. Het comité bestond dus uit bekende Hengeloërs van bijna alle gezindten.

Aankomst en vertrek

Het plan was dat een paar leden van het comité naar Amsterdam zouden reizen om daar de vluchtelingen op te halen. Het nationaal comité was echter eerder en liet weten dat op zaterdagavond 10 oktober om half tien 200 personen zouden komen. De Hengelose bevolking kwam volgens de Nieuwe Hengelosche Courant

echteral op vrijdagavond massaal naar het station om de vluchtelingen te verwelkomen. Toen de door hen verwachte trein niet kwam, ging de menigte naar huis. Ook op zaterdagavond kwam de trein niet. Een verrassing was echter dat op zondagmorgen half vier de langverwachte trein eindelijk aankwam. Maar i.p.v. de 200 toegezegde vluchtelingen stonden er bijna 500 op het perron. Nadat ze bij hotel Eulderink brood met koffie of andere dranken hadden gekregen, werden ze naar hun nachtkwartier gebracht. Opvangplaatsen waren ingericht in de Spinnerij (250 personen), het Viosgebouw, het Verenigingsgebouw en in de fabrieken van de heren Pol en Dijkers en in de school aan de Krabbenbosweg. Men zal na de lange treinreis dankbaar gebruik hebben gemaakt van de strozakken die al klaarlagen. De dagen erop werden de vluchtelingen bij verschillende mensen ondergebracht.

De Burgemeester van *Hengelo (O.)*
noodigt de ingezetenen, die huisvesting
hebben verstrekt of zullen verstrekken
aan een of meer

VLUCHTELINGEN,

uit, daarvan zoo spoedig mogelijk ter
Secretarie der gemeente, afd. Burger-
lijke Stand en Bevolking, kennis te
geven met opgaaf van de volgende den
vluchteling betreffende gegevens:

Naam en voornaam, leeftijd, beroep,
laatste woonplaats (gemeente, straat
en huisnummer), burgerlijke staat,
eventueel namen van echtgenoot(e) en
kinderen, nationaliteit (Waal of Vlaming),
godsdienst, tijdelijke verblijfplaats.

HENGELO (O.), 12 October 1914.

De Burgemeester voornoemd,
TONCKENS.

Niet alle vluchtelingen blijven in Hengelo. Op 24 oktober krijgt de directie van de Koninklijke Weefgoederenfabriek (K.W.F.) van een voormalige vluchteling een telegram uit Antwerpen dat luidde: "Goed aangekomen, zend

vluchtelingen terug, alles rustig". Ook een Belgische vertrouwensman vertrekt met namen en adreslijsten naar Antwerpen om daar met de autoriteiten te spreken over de mogelijke spoedige terugkeer van zijn landgenoten. In een artikel in de Nieuwe Hengelosche Courant wordt over de Hengelose bevolking gesproken: "De algemene aandacht mag wel eens worden gevestigd op het feit, dat in Hengelo geheel door de particuliere liefdadigheid voor het onderhoud der vluchtelingen wordt gezorgd, voor zoover deze niet voor zich zelf zorgen. Bijna van alle kanten werd belangelooze hulp verleend, uit alle kringen en standen kwamen de bijdragen of de vrijwillige medewerking. Hierdoor was het mogelijk, dat reeds eenige dagen na de aankomst van het onverwacht groot aantal uitgewekenen, alle tijdelijke verblijfplaatsen ontruimd konden worden. Een groot aantal werd belangeloos opgenomen, de anderen tegen billijke vergoeding." In november waren er al 228 mensen vertrokken en eind december was het aantal Belgen in Hengelo tot 196 gedaald. Voor 157 van hen wordt kostgeld betaald. 89 mensen wonen in 10 woningen die door het comité zijn ingericht. Twee van deze huizen zijn ingericht als werkplaats voor het maken en repareren van kleding en schoeisel door de vluchtelingen.

Dankbaarheid en een cadeau voor het comité

Om de band tussen de vluchtelingen te versterken vinden er ook bijeenkomsten voor hen plaats. De N.H.C. maakt zo'n bijeenkomst op zondagmorgen half twaalf in het gebouw van St. Joseph mee. "Behalve de leden van het Steuncomité en de pers werd niemand anders toegelaten. Onze zuidelijke burens hebben een beetje warmer bloed dan wij Nederlanders in 't algemeen en de Twentenaren in het bijzonder..". Namens de vluchtelingen spreekt hun voorzitter die de koningin en de regering dank brengt. Een bijzonder woord heeft hij ook voor de Hengelose bevolking en de leden van het comité. Meermaals wordt zijn toespraak door luid applaus onderbroken. Ook dankt hij zijn landgenoten voor het goede gedrag. Mocht er zich iemand misdragen hebben, verzoekt spreker om vergeving. Voor de Franstaligen werd alles natuurlijk vertaald en de vertaler eindigde met "Vive la Reine! Vive le comité! Vive la

Bezoek van Belgische spoorlieden aan Hengelo. Op de voorste rij zijn herkenbaar:
 Ir. H.I. Keus (2e van links), Ir. W. Willink (3e van rechts) en Ir. F.R. Willink (uiterst rechts)

population de Hengelo!” Deze woorden werden met een stormachtig applaus beloond.

Als dank voor de inzet krijgt het comité van de Belgische vluchtelingen een beeld aangeboden. De gemeenteraad meldt, dat dit op 10 oktober 1915 overhandigd gaat worden. In december van dat jaar vindt er voor de Belgen nog een kerstviering plaats. Een jaar later op 16 december 1916 is de laatste uitbetaling. De meeste Belgen hebben werk gevonden en verblijven daarom op eigen kosten in Hengelo. De toewijzing van vluchtelingen gaat nog beperkt door. Net voor het eind van de oorlog op 24 oktober 1918 verzoekt de Urgentieraad om geen vluchtelingen meer te sturen wegens de heersende griep. Eind 1918 heerste de Spaanse Griep die over de hele wereld miljoenen slachtoffers maakte. Op 2 april 1919 worden de laatste notulen gemaakt en het comité opgeheven. De resterende gelden gaan naar de “vacantiekolonie” en de vereniging tot bestrijding van tuberculose. De heer Van Deirse wordt gevraagd om de notulen en andere

papieren van de Belgische vluchtelingen in de Oudheidkamer op te nemen.

Overleden te Hengelo

Niet alle Belgen verlaten Hengelo. Enkelen blijven voor eeuwig achter in onze stad en rusten in de Hengelose bodem. Bekend is Josef Stroobants die op 26 april 1916 in het algemeen ziekenhuis overlijdt en vier dagen later, ondanks dat hij katholiek is, op de oude algemene begraafplaats aan de Bornsestraat te ruste wordt gelegd. De stoet die de baar volgt, telt zo’n 250 deelnemers en niet alleen Belgen bewijzen Josef de laatste eer. Al eerder overleden er twee kinderen. Bij het doornemen van de overlijdens in Hengelo blijkt, dat er nog twee Belgen overleden zijn. Op 25-3-1916 overlijdt op 67-jarige leeftijd de wijnhandelaar Emilius Josephus Maria van Doorne uit Antwerpen. Groot zal ook het verdriet zijn geweest bij het echtpaar Vleeschouwers uit Stad Mechelen als op 13-11-1917 een doodgeboren kind ter wereld komt.

Floris Hazemeijer, een echte pionier

Willy Ahlers

Floris Hazemeijer 24 april 1872 – 22 augustus 1939. In mei 1900 begint Floris als leider van de technische afdeling bij het elektrotechnisch bureau van Hofstede Crull & Willink. Hij houdt zich voornamelijk bezig met de productie van kleine elektriciteitscentrales en is een creatief en vaardig medewerker. Hij verlaat in 1907 de Heemaf in Hengelo om voor zichzelf te beginnen. Want zijn schoonvader Friesendorp met een bedrijf in Hengelo wil geen schoonzoon die werknemer is. Dat wordt hem niet in dank afgenomen door Heemaf-directeur Hofstede Crull.

Zo kan hij met geldelijke steun van schoonpapa op 12 juli 1907 starten in een leegstaande textiel-fabriek aan de Marskant in Hengelo onder de naam Firma F. Hazemeijer en Co. De firma heeft tot doel de ontwikkeling en de fabricage van schakelmateriaal voor de laagspanning. Al twee jaar later verhuist het bedrijf naar de Haaksbergerstraat. Zijn eerste werkzaamheden zijn regelweerstand voor het toneel en bliksemafleiders. Daarna volgt schakelmateriaal. Hazemeyer ziet in dat schakelmateriaal afgeschermd moet worden en past dat ook toe. In 1913 wordt het bedrijf omgezet in N.V. Fabriek van Electricische apparaten v/h F. Hazemeijer & Co. Floris wordt de commerciële directeur en W.F.H. Jansma van der Ploeg technisch directeur. Het jaar daarop komt de nieuwbouw aan de Tuindorpstraat tot stand. Het logo met de dubbele HH ontstaat (Hazemeijer Hengelo). Op een foto uit 1916 zien we de eerste 11 personeelsleden. Van 3 weten we zeker dat zij er meer dan 40 jaar werkzaam zouden blijven.

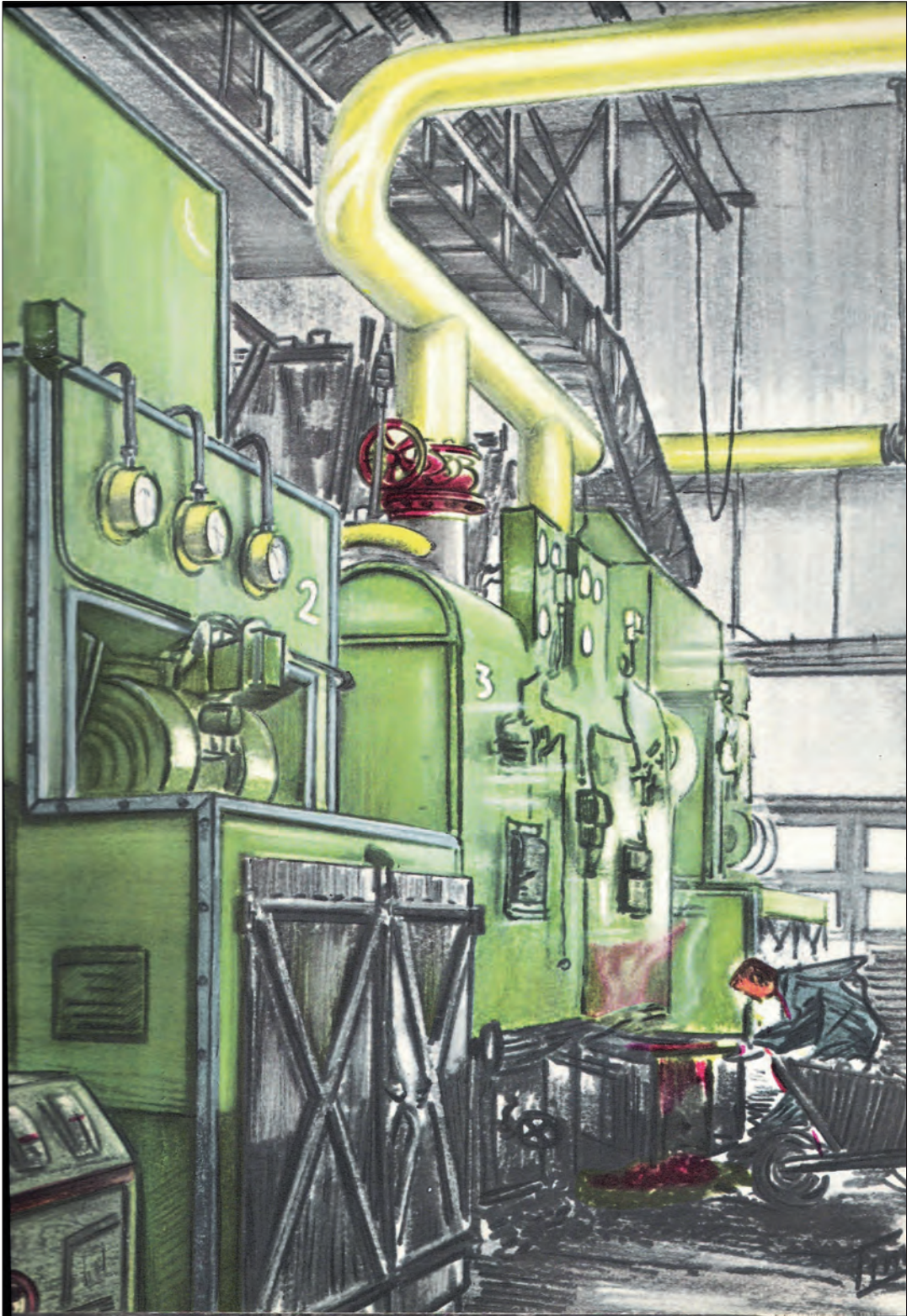
In 1922 volgt de oprichting van Hazemeijer Signaalapparaten. Dit bedrijf ontstaat uit een samenwerking met Duitse bedrijven o.a. Siemens. De Nederlandse marine wil op nieuwe schepen Duitse vuurleidingsystemen hebben. Maar door het vredesverdrag na de Eerste Wereldoorlog mag Duitsland dat niet bouwen. Dus wordt er een omleidingsroute gevolgd. Bij Signaalapparaten werken Duitsers onder Duitse leiding. In 1930 worden naast gesloten gietijzeren schakelkasten ook schakelkasten in bakeliet uitgevoerd. Bakeliet is een isolerend materiaal. En dat is belangrijk omdat de gebruikte spanningen en stromen steeds groter worden. Floris voorziet een steeds groeiende energiemarkt, zowel in ons land als daarbuiten. Daarom besluit

hij een eigen hoogspanningslaboratorium te bouwen van 30 bij 12 meter met een hoogte van 10 meter. De maximaal bereikbare spanning is 1.000 kV. Op 22 augustus 1939 overlijdt Floris Hazemeyer. Tijdens zijn begrafenis maakt de rouwstoet een rondgang over het fabrieksterrein, waar het voltallige personeel in stilte de overledene hulde brengt.

Omdat Hazemeijer in de export ging wordt ook de naam aangepast. In andere talen kent men onze ij niet en werd de ij vervangen door een y. In 1944 wordt het Hazemeyer complex gebombardeerd door de geallieerden en daarbij zwaar beschadigd. Pas jaren na de Tweede Wereldoor-

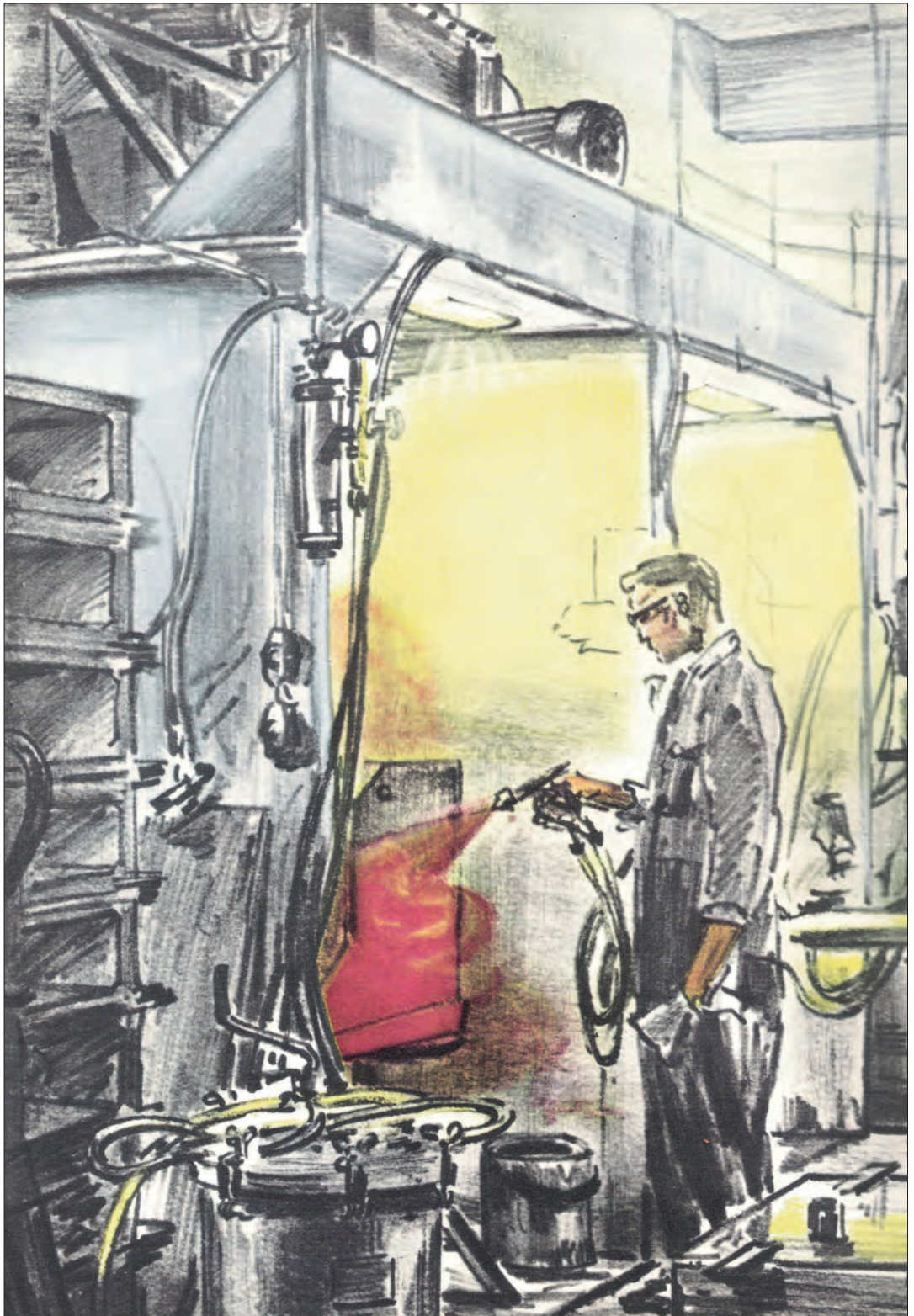

*F. Hazemeyer, 22 april 1872 – 22 augustus 1939
Oprichter van het bedrijf
Officier in de Orde van Oranje Nassau*

Ketelhuis

schilderswerkplaats

Maand van de Wederopbouw in Hengelo. Kunst en ambacht in de kijker

Hans de Gruil

Met de aanwijzing van 30 wederopbouwgebieden in Nederland heeft de regering de aandacht gevestigd op het belang van de naoorlogse bouw in Nederland. De Wederopbouwperiode strekt zich uit van 1940 tot 1965. Twee van deze 30 gebieden liggen in Hengelo: de Binnenstad en de woonwijk Klein Driene. Daarnaast heeft het Rijk in 2013 drie gebouwen in Hengelo uit die periode voorgedragen als Rijksmonument. Dit is de aanleiding geweest voor de in 2013 opgerichte Stichting Erfgoed Hengelo om zich allereerst in te zetten voor het bekend en zichtbaar maken van de wederopbouw in Hengelo. In september van dat jaar werd de Maand van de Wederopbouw georganiseerd. Het eerste jaar had als thema de Binnenstad. In 2014 was het thema de Industrie. In 2015 is het thema Kunst en Ambacht. In 2016 wordt de reeks afgesloten met het thema Wonen en de woonwijken.

Maand van de Wederopbouw 2013, thema "Binnenstad".

Aanleiding was de viering van het 50-jarig bestaan van het stadhuis op drie september 2013. De hele maand waren er allerlei activiteiten in Hengelo. Op Open Monumenten Dag in september was er een landelijke platform dag in Hengelo over de Wederopbouw. Er werd een film vertoond over de architect van het weder-

opbouwplan Binnenstad uit 1945, de heer W.R. van Couwelaar. En er werd een tweede film samengesteld over de daadwerkelijke wederopbouw van de binnenstad, afgewisseld met feesten, herdenkingen en openingen. De opening van deze filmavond vond plaats in de Van Leentzaal van het Rabotheater. De belangstelling was zo groot dat omwille van de brandveiligheid de deuren werden gesloten. Daarna is de film nog 16 (!) keer vertoond voor telkens volle zalen. In de stadhuisshal kwam een mooie tentoonstelling van grote banieren die lieten zien wat men onder Wederopbouw kan verstaan. Tien voorbeelden van wederopbouwplannen werden getoond. Brok woondesign ruimde haar winkel-etalage in voor een echte jaren '50 woonkamer en slaapkamer, waarvan de inrichting verzorgd werd door het museum "de Sfeer van Weleer" uit Rekken.

Het architectuurcentrum Twente organiseerde een workshop voor studenten over nieuwe concepten voor de binnenstad van Hengelo. En wekelijks was er in de lunchroom aan de Markt gelegenheid voor kinderen om te schilderen. De stadsdichter liet zich niet onbetuigd met verschillende optredens. Deze eerste maand werd een echt succes met meer dan 5000 bezoekers. Dit was vooral te danken aan de inzet van heel veel mensen en de medewerking in natura of financieel van heel veel partijen. Vanwege de grote belangstelling heeft de Stichting de films en de tentoonstellingen als zelfstandig project ondergebracht in een DVD-box met drie DVD's. Twee DVD's met films en een met documentatie,

Mozaik in het voormalige Postkantoor in Hengelo.
Foto Hans de Gruil.

Hekwerk van het bordes van het stadhuis van Hengelo gemaakt door een voorman van de modelmakerij van Stork.

Foto Hans de Gruil.

waaronder het volledig gedigitaliseerde tijdschrift “de Wederopbouw” en het tijdschrift “de Bij”. Uiteindelijk zijn er meer dan 1000 boxen verkocht.

Maand van de Wederopbouw 2014, thema “Industrie”.

In 2014 was het thema “de Industrie”. De industrie was essentieel voor Hengelo, de regio en Nederland om geld te verdienen en weer aan een toekomst te kunnen bouwen.

Ook de industrie had veel te lijden gehad van de bombardementen. Zij was vooral ten zuiden van het station gegroepeerd. Er werd heel hard gewerkt aan het herstel, de innovatie en ontwikkeling van de industrie in Hengelo. Al voor de oorlog nam die een vooraanstaande plaats in. Hengelo was al voor de oorlog de snelst groeiende gemeente van de provincie Overijssel. Hengelo werd na de oorlog door Den Haag gezien als het (nieuwe) centrum van Twente. Het wederopbouwplan, Noord en Zuid, van Hengelo was het eerste plan van Nederland dat in Den Haag werd vastgesteld. Na het herstel of de nieuwbouw van de bestaande industriegebouwen vond de uitbreiding van de industrie allereerst plaats ten noorden en zuiden van het Twentekanaal.

Het dagblad Tubantia leidde de Maand van de Wederopbouw in, zoals zij ook in 2013 gedaan had. Deze keer met een negental artikelen over “Captains of Industry” uit de wederopbouwtijd.

Een aantal succesvolle activiteiten uit 2013 werd opnieuw uitgebracht in 2014 maar dan gebaseerd op het nieuwe thema. Op het stadhuisplein was een show van 50-er en 60-er jaren auto's en motoren. Het avondvullend filmprogramma was helemaal gericht op de industrie. De films van de kousenfabriek Jovanda en de Hengelose bierbrouwerij ontvingen veel enthousiasme naast de films over Stork, Dijkers, Heemaf, Hazemeijer, KNZ en Signaal. Opnieuw werd in december een DVD box uitgebracht.

Maand van de Wederopbouw 2015, thema “Kunst en Ambacht”.

De Stichting Erfgoed Hengelo heeft daarvoor al weer de derde projectgroep geformeerd. De wederopbouwtijd was een moeilijke tijd met schaarse middelen en weinig geld. Maar relatief werd er veel belang en aandacht geschonken aan kunst. Ook het ambacht leefde nog volop. Daar besteedt de Stichting dit jaar volop aandacht aan

Logo met motto Stichting Erfgoed Hengelo.

met tentoonstellingen, lezingen, rondleidingen, muziek, film en verhalen. De nestor van de Hengelose kunstschilders Henk Lassche gaat de schildersgroep “de nieuwe groep” opnieuw tot leven wekken. Deze groep exposeerde voor het eerst tijdens de presentatie van de wederopbouwplannen in december 1945. Nu 70 jaar later wordt de tentoonstelling herhaald.

Hengelo kent heel veel “wandkunst”. Dat kunnen zijn bijvoorbeeld reliëfs, mozaïeken, glaskunst en sgraffito kunstwerken. Die worden nu geïnventariseerd en tentoongesteld, via foto's en mogelijk film. Ook de Open Monumenten Dag staat volledig in het teken van de kunst en het ambacht. O.a. Stichting RIBO (Scholing, Restauratie en Innovatie in de bouw in Overijssel) en de jubilerende Lambertuskerk doen mee. Er komt een fietsroute, het Rabotheater is weer van de partij, het Museum Hengelo verzorgt een tentoonstelling van modellen van beelden van Martin Stolk. Er zijn educatieve projecten. Er valt heel veel te tonen over wederopbouwkunst en ambacht in Hengelo.

Tubantia zal de maand van de Wederopbouw opnieuw inleiden met artikelen tijdens de zomermaanden. Het definitieve programma is straks te vinden op de website www.erfgoedhengelo.nl.

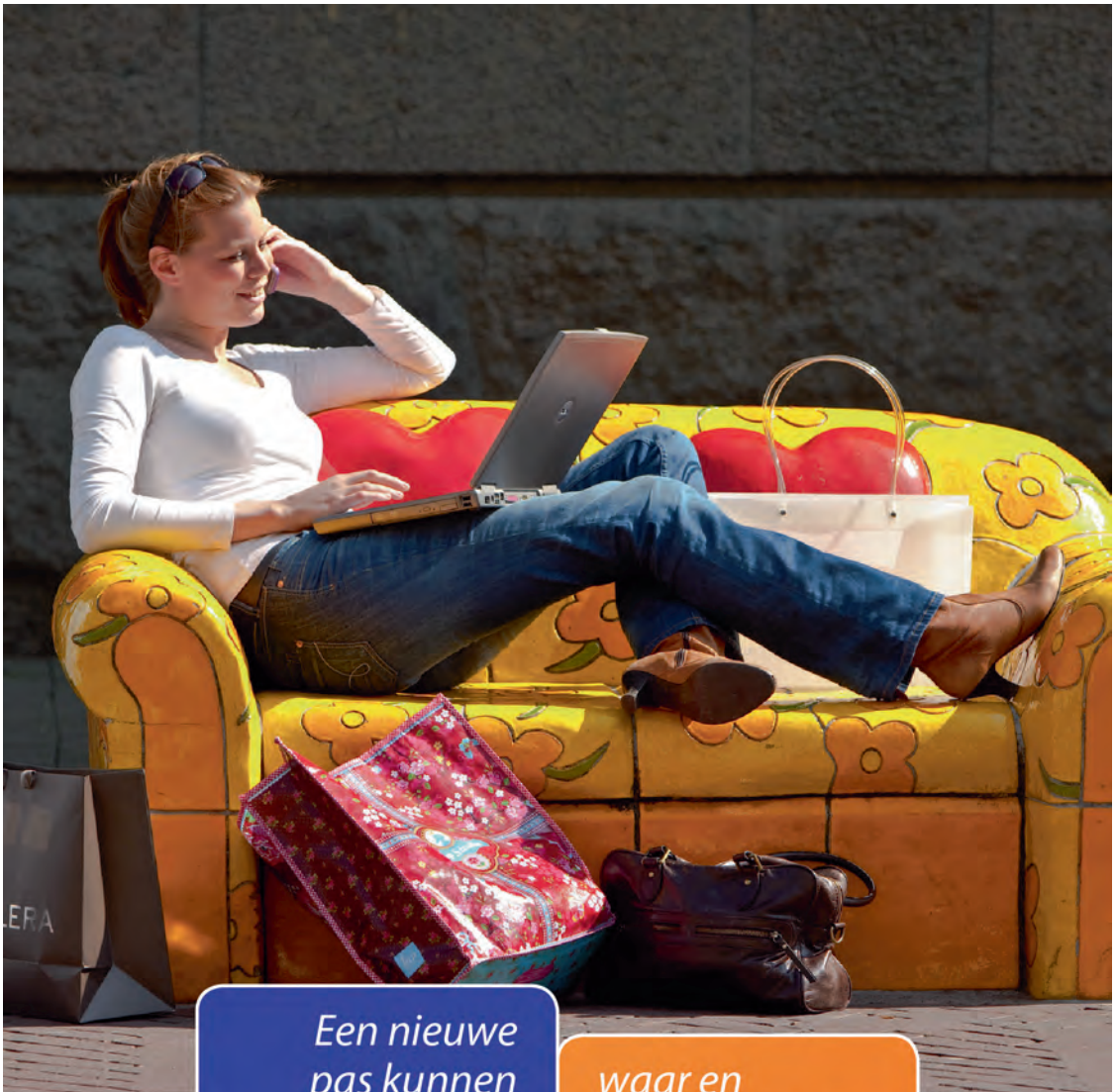
Voor contact: stichting-erfgoed.hengelo@outlook.com of h.de.gruil@hetnet.nl

De Stichting Erfgoed Hengelo is een initiatief van de Monumentencommissie van de gemeente Hengelo. De missie van de Stichting is, door een duurzame behartiging van het erfgoed in Hengelo het publiek draagvlak voor het erfgoed te vergroten en de vitale identiteit, beleving en leefbaarheid van de gemeente Hengelo te versterken. Zij wil dit doen door de organisatie van activiteiten, dan wel het steunen en stimuleren van instellingen en personen, ter behartiging van het behoud, de zichtbaarheid, het gebruik en de beleefbaarheid van het erfgoed. Verder is de Stichting Erfgoed Hengelo bezig met het herbestemmen van wederopbouwplannen, het ondersteunen van andere instellingen zoals het museum Hengelo, het geven van lezingen.. Voor contact stichtingerfgoed.hengelo@outlook.com of h.de.gruil@hetnet.nl

VAN MEGGELEN KERSSENBERG
ASSURANTIËN

VERZEKERINGEN HYPOTHEKEN PENSIOENEN

Boddenkampsingel 86 - 88
Postbus 334, 7500 AH Enschede
Telefoon: 053 - 435 01 04
E-mail: info@vmk-assurantien.nl

*Een nieuwe
pas kunnen
aanvragen*

*waar en
wanneer het
u uitkomt.*

Via internet en telefoon regelt u meer dan u denkt.

Welke vraag u ook heeft; via internet of telefoon regelt u gemakkelijk zelf de meeste bankzaken. Of dat nu gaat over het doorgeven van een verhuizing of bijvoorbeeld het terugboeken van een automatische incasso.

Ga naar rabobank.nl/klantenservice of bel met (053) 488 58 85

Samen sterker

Rabobank